

A Horthy-korszak legnépszerűbb politikusa

Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 657 oldal

Magyarországon szinte minden településen található Bajcsy-Zsilinszky Endréről elnevezett közterület. Ebből levonhatnánk azt a logikusnak tűnő következtetést, hogy az élete jól ismert, ha már ennyire népszerű történelmi személyiségről van szó. Ráadásul számtalan visszaemlékezés, tanulmány és cikk, illetve monográfia foglalkozik a személyével. Ennek ellenére, mint a szerző jelzi Gyurgyák Jánosra hivatkozva, „a fenti tények ellenére sosem készült tudományos igényű életrajz” róla. (7. old.) Eredetileg Bartha Ákos célja az volt, tudhatjuk meg az előszóból, de e sorok írója az akkor még MTA BTK Történettudományi Intézet falai között személyesen is hallhatta a szerzőnek a készülő művével kapcsolatos gondolatait, hogy egy bibliográfiát állít össze, majd erre támaszkodva elkészít egy kismonográfiát Bajcsy-Zsilinszky ideológiai portréjáról. A kutatás során azonban újra kellett gondolnia az eredeti elképzelését, mert világos lett számára, hogy az ideológiai portré is csak szemantikusan áttekintést adna a főhősről: „...arra jutottam, az egyetlen megoldás a teljes életutat reflexíven áttekintő, az utótörténetet pedig egészen napjainkig tárgyaló nagymonográfia megírása”. (10. old.) Bajcsy-Zsilinszky életútján keresztül a modern magyar történelem számos alapvető kérdése vizsgálható, így például a nemzetiségi, a dzsentri, az agrár- és a zsidókérdés, az asszimiláció kérdésköre, a politikai radikalizálódás, az emlékezetpolitika stb.

A kötet kronologikus felépítésű. Bartha Ákos közel 700 oldalas könyvét tizenegy fejezet alkotja, amelyek további – változó számú – alfejezetekre oszlanak. Az előszó

önálló – nem számozott – egységet képez, amelyhez hasonlóan az összefoglalás is különálló fejezet lehetne, de ez valamiért – következtelen módon – a XI. fejezet részét alkotja. Ez azonban kizárólag formai és nem tartalmi megjegyzés, a kötet érthetőségét, követhetőségét ugyanis ez nem befolyásolja. Az életrajz terjedelme és a jegyzetek magas száma azonban már nehezebben követhető egy olyan olvasó számára, aki nincs hozzászokva a hasonló szakmonográfiákhoz. Időnként zavaró tényezőt jelentenek a hosszabb, többsoros vagy éppen rövidebb idézetek a szövegben és a jegyzetekben, különösen olyan esetekben, amikor a szerző saját szavaival is összefoglalhatta volna az azokban foglaltakat. A hatalmas mennyiségű forrásanyagot, melynek mennyiségéről mindenki könnyen meggyőződhet az irodalomjegyzék átnézésével, ritkábban is meg lehetett volna szólaltatni, az semmit sem vett volna el a módszertani, ismeretelméleti szempontból is igényes mű tartalmából. A szerző 2019 januárjáig több mint 1340 olyan cikket talált, amelynek bizonyíthatóan Bajcsy-Zsilinszky a szerzője. A fentiek miatt célszerű lenne néhány éven belül egy sokkal rövidebb tudományos ismeretterjesztő változatot is megjelentetni, amivel jóval több érdeklődőt lehetne elérni. Ennek a magas színvonalon megírt alapja mindenesetre rendelkezésre áll.

Az 1918 előtti pályakép bemutatásának körülbelül egyharmada az Áchim-üggyel foglalkozik, társadalomtörténeti, politikatörténeti, sajtótörténeti és helytörténeti keretbe ágyazva. Ez Bajcsy-Zsilinszky életének meghatározó eseménye volt, amely – mivel a bíróság felmentette az előre megfontolt szándékú emberölés vádjától – ugyan nem vetett véget a karrierjének, de azt mégis beárnyékolta. Ennek ellenére az ügy országos sajtóvisszhangja jelentősen növelte az ismertségét, pozitív és negatív reakciókkal

egyaránt. Bár Bajcsy-Zsilinszky emlékezete alapvetően a későbbi, 1944-es szerepére fókuszál(t), ennek részeként az Áchim-ügy is rendre felbukkan(t). Ez a megítéléstörténeti tényező, a számos egymásnak ellentmondó értékelés – más okok, például releváns források hiánya mellett – is szerepet játszott abban, hogy valószínűleg már nem fogunk teljes mértékben tisztán látni ebben a kérdésben.

Bartha nagymonográfiájának körülbelül kétharmada – indokoltan – az 1919 és 1944 közötti időszakokkal foglalkozik. A III. fejezet címe (Politikus születik 1918–1926) nem a legszerencsésebb, mivel nem közel nyolc év, hanem rövidebb idő alatt vált Bajcsy-Zsilinszkyból politikus. Egy másik cím, például „A fajvédő politikus 1918–1926” megfelelőbb lehetett volna, hiszen az V. és VI. fejezetek esetében szerepel a címben azoknak a pártoknak a neve, amelyekben Bajcsy-Zsilinszky az adott időszakban politizált. Másrészt ha a III. fejezet címében szerepelne a fajvédő vagy a fajvédelem szó, akkor a cím jobban érzékeltetné, honnan is indult el a Horthy-korszak elején Bajcsy-Zsilinszky. Ugyanakkor az egyes fejezetek és alfejezetek címeiben is hangsúlyosabban érzékeltethető lett volna, hogy nem volt a kötet főhősének ’baloldali fordulata’, a korszak eleji fajvédő nézetei, gondolkodásmódjának ezek az alkotóelemei a későbbiekben is kimutathatók. Mivel Bartha Ákos könyvének, értékelésem szerint, az a legfontosabb politika- és eszmetörténeti eredménye, hogy cáfolta Zsilinszky ’baloldali fordulatát’, érdemes lett volna ezt már a tartalomjegyzékben is érzékeltetni. Bartha – példás körültekintéséből fakadóan – könyvének összegzésében jelzi, hogy meglehetősen nehéz kategorizálni Bajcsy-Zsilinszky politikai nézetrendszerét, mert „politikai programja, világnézete és kapcsolatrendszere is kifejezetten eklektikus volt”, számos kérdésre adott ideológiai szempontból inkonzisztens válaszokat, ő maga pedig sem jobboldalinak, sem baloldalinak nem tekintette magát. (581. old.)

Az elveszített világháború, az összeomlás, az 1918–1919-es forradalmak számos kortársához hasonlóan radikalizálták politikai nézeteit, bár annak több eleme – mérsékeltebb formában, szintén több kortársához hasonlóan – már évekkel korábban kimutatható. Bartha ezek közé sorolja az antiszemitizmust, a militarizmust és az erős szociális állam iránti vágyát. Bajcsy-Zsilinszky politikai fajvédelme 1919-re állt össze, „ami azonban már nem csupán ideológiaiaként, hanem cselekvő politikai erőként dinamizálta a fenti gyűlékony elegyet”. (578. old.) Bartha Ákos könyve tehát Bajcsy-Zsilinszky életpályáján keresztül jól alátámasztja, amit más történészek (Gyurgyák János, Bihari Péter, Paksa Rudolf, Klestenitz Tibor, Hatós Pál) egyéb aspektusból már bemutatnak, hogy például a Horthy-kori antiszemitizmus gyökerei a világháború előtti évekre és a háború időszakra vezethetők vissza. Zsilinszky fajvédelmének alapelemeit a nacionalizmus, az antiszemitizmus, a militarizmus és az ezzel összefüggő tórdőféselmélet, a vezérelv, a Horthy Miklós iránti feltétlen tisztelet, illetve az erős szociális állam igénye alkotta. Mindezt különféle „keresztény” és „nemzeti” politikai lapok hasábjain fejtette ki az 1920-as évek első felében megjelent – őt ismertté és szociáldemokrata, illetve liberális demokrata körökben hírhedtté tevő – számtalan cikkében. Ezek közül a jobboldali radikális, fajvédő *Szózat* volt a legjelentősebb, ahol „1919 és 1926 közt militarista, antiszemita propagandát folytatott és szociális reformokat hirdetett”. (104. old.) Zsilinszky vilásképe a politikai életben betöltött pozíciójának módosulása ellenére nem változott az 1920-as évek első felében: 1922-ben az Egyesült Párt, a kormánypárt parlamenti képviselője lett, annak fajvédő frakciójának tagjaként, majd 1923 nyarán ellenzékbe vonult, végül az 1926-os országgyűlési választások során ellenzékiként próbált vidéken mandátumot szerezni. Az 1922-es, még kormánypárti színekben történő, majd 1926-os, már ellenzéki keretek közötti vidéki kampányolás és politizálás kapcsán Bartha Ákos „a fajvédő

politika vidéki működésébe enged bepillantást”. (110. old.) Zsilinszky működésének alapvető színtere azonban mégis Budapest volt. Ez is rámutat arra, hogy a szerző – alaposan ismerve a téma politikatörténeti, eszmetörténeti, sajtótörténeti stb. szakirodalmát – pontosan tudja, hogy a munkája mi-lyen és milyen módon bővíti, cáfolja vagy éppen árnyalja azt a tudást, amit eddig a történettudomány felhalmozott. A korabeli politikatörténet kapcsán – nemcsak az 1920-as évek első fele, hanem a későbbi időszakok esetében is – olyan adalékok is szerepelnek a könyvben, amelyek az igazságszolgáltatás politikai befolyásoltságát teszik egyértelművé.

A Fajvédő Párthoz kötődő, nem túlzottan sikeres politikai karrierjét követően, amennyiben a hatalmi pozíciókkal mérjük, néhány évig parlamenti mandátum nélkül tevékenykedett Bajcsy-Zsilinszky. Erre az időszakra esik külpolitikai elképzelései egyik elemének markáns megváltozása: a Németországhoz való viszony ártértékelése. Ugyanis a követendő példa, a külpolitikai szövetséges helyett – már évekkel Adolf Hitler hatalomra jutása előtt – egyre inkább regionális veszélyforrást látott a német államban. Mindez azonban nem járt együtt fajvédelmi elkötelezettségének megváltozásával, amit a szerző számos példán keresztül megalapozottan bizonyít. Azonban 1928 és 1931 között „új politikai hívószavak kerültek Bajcsy-Zsilinszky szótárába, melyek fokozatosan háttérbe szorították a fajvédelem kifejezést”. (160. old.) Például a nemzeti radikalizmus, amelybe fajvédő világgépe integrálódott. Fajvédő mentalitása tehát nem változott meg, hanem más színezetet kapott, egyre inkább más hívószavakkal, de továbbra is fajvédő alapállásból magyarázta a magyarság múltjával, jelenével és jövőjével kapcsolatos elképzeléseit.

A Nemzeti Radikális Párt vezéréként politikai nézetei érdemben továbbra sem változtak, amit az sem befolyásolt, hogy megromlott a viszonya Gömbös Gyula miniszterelnökkel. Az 1930-as évek elején „nem a faj, hanem a nemzet lett a fő értelmezési kate-

góriája, melybe ugyanakkor integrálta fajvédő elveinek számos elemét”. (582. old.) Az összkép azonban továbbra sem változott: ebben az időszakban sem állja meg a helyét az az állítás, hogy bekövetkezett volna a ’baloldali fordulata’. Erre akkor sem került sor, amikor Bajcsy-Zsilinszky és pártja beolvadt a Független Kisgazdapártba. Bartha mindvégig precízen érzékelteti a Bajcsy-Zsilinszky nézeteiben bekövetkező hangsúlyeltolódásokat, a változó szóhasználatot, azonban ezek mögött nyomokban sem mutatható ki az állítólagos baloldali válása. Az 1930-as évek második felében a belpolitikai jobbratolódással és a zsidótörvények elfogadásával újból előtérbe került írásaiban, leveleiben és beszédeiben a ’fajvédelem’ kifejezés használata.

A második világháború időszakában a fentiekén túlmenően – függetlenségpárti alapállásból – elsősorban külpolitikai kérdésekben foglalt állást: az általa megalkotott és a történettudományban is elterjedtté vált „fegyveres semlegességről”, náciellenes nézeteiről, bár erre a cenzúra miatt inkább bizalmas keretek között volt módja beszélni. (298. old.) Ugyan a napilapok hasábjairól kiszorult, de képviselőházi felszólalásainak és háború alatti memorandumainak köszönhetően „igyekezett a nagypolitika színpadán maradni”. (586. old.) (Sőt Bajcsy-Zsilinszky akkor is a nyilvánosság része tudott maradni, amikor – 1926 és 1931, 1935 és 1939 között – nem rendelkezett parlamenti mandátummal.) Bartha Ákos munkája a korabeli sajtóéletre vonatkozó ismereteinket is árnyalja, kiegészíti, bemutatva, hogyan változtak a korszakban Bajcsy-Zsilinszky publicisztikai tevékenységének keretei, hogyan változtak a lehetőségei nézeteinek propagálására. Ez az állítás nemcsak a háborús sajtóra, a háborús cenzúrára, hanem az 1920–1930-as évekre is, tehát a kötet egészére vonatkozik. Bartha a korabeli közéletéről, a politikai erőviszonyokról és szereplőkről is áttekintést ad főhősének kiterjedt – a kormányzótól, miniszterelnökökön, szerkesztő-

ségeken át értelmiségi stb. szereplőkig terjedő – kapcsolatrendszerén keresztül.

Azért is tűnhetett úgy egyes kortársak és az utókor számára, hogy Bajcsy-Zsilinszky nézeteit illetően 'baloldali fordulatra' került sor, mert a Horthy-korszak utolsó éveiben számos ponton egyértelműen szembe fordult a hivatalos kormányzati politikával. Bajcsy-Zsilinszky részt vett ugyanis az 1942. március 15-i háborúellenes tüntetésen, tiltakozott – magánál a kormányzónál is – az „újvidéki vérengzés” ellen, próbált segíteni az üldözött magyar zsidóságon. Kizárólag ezekre a tényekre támaszkodni azonban félrevezető lenne. Bajcsy-Zsilinszky nézetei ugyanis a második világháború idején sem módosultak úgy, hogy 'baloldali fordulatáról' beszélhetnénk. Az 1944. március 19-e utáni tevékenysége, az, hogy fegyverrel állt ellen a letartóztatására törekvő német katonáknak, a fél évig tartó börtönbüntetése, majd az októberi szabadulását követően az ellenállásban betöltött szerepe, végül lebukása és december 24-i kivégzése nem tette őt baloldali, antisziszta ellenállóvá. Hanem sokkal inkább „a

világháború éveiben az 1945 után tabusításra ítélt magyar fajvédő ellenállás emblemikus alakjává nőtt”. (586. old.)

Az olvasónak leginkább azzal kapcsolatban lehet hiányérzete, hogy a szerző nem sokat ír Bajcsy-Zsilinszky Endre magánemberi arcáról. Ezzel a IX. (1944) és a X. (Szabad préda, 1945–1956) fejezet között lett volna módja foglalkozni, nem bontva meg ezzel a kronológiai szerkezetet.

Bartha Ákos könyvének utolsó száz oldala Bajcsy-Zsilinszky Endre 1945 utáni megítélését mutatja be. Azt a folyamatot, amelynek eredményeként – „máig ható súlyos torzulásokon” keresztül – baloldali politikussá stilizálódott a személye. (589. old.) Ezeknek a torzulásoknak a bemutatása és cáfolata volt a könyv megszületésének egyik alapvető célja. Remélhetőleg ez a kiváló kötet a modern magyar történelem iránt érdeklődő nagyközönség számára minél előbb „fogyszthatóbb” formában is elérhető lesz.

TURBU CZ DÁVID